

СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ЗМІШУВАННЯ МОВНИХ КОДІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ)

Ольга КИРИЛЮК (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена актуальним питанням білінгвізму. Здійснене вивчення особливостей використання ініціомовних елементів (білінгвем) в українських поетичних творах.

Ключові слова: білінгвізм, білінгвема, лінгвокультура, мовний код.

The article is devoted to the questions of bilingualism. The analysis of the bilingual units usage in the Ukrainian poetry is done in the paper.

Key words: bilingualism, bilingual unit, language culture, language code.

Мобільність як визначальна риса сучасного світу суттєво сприяє встановленню транснаціональних та міжетнічних зв'язків. Мова є головним чинником налагодження міжетнічної комунікації. В умовах суспільного розвитку XXI століття кроскультуралізм стає невід'ємною етичною одиницею становлення особистості в іншій лінгвокультурі. Значна кількість осіб виростає в інтернаціональних сім'ях, і якщо в радянську епоху змішування культур було можливим насамперед в межах союзних республік, то нині культурна і мовна географія представлені ширше. Однак не викликає сумніву той факт, що в усіх країнах колишнього СРСР сповідували політику білінгвізму, оскільки поряд із рідною мовою обов'язковим було вивчення російської. У пострадянський період, як стверджує В. М. Алпатов, більшість країн визнали за домінанту суспільного розвитку реставрацію монолінгвізму – тобто відмову від російської [1]. Однак, на думку С. Г. Ніколаєва, не можна з впевненістю говорити про одномовність, оскільки місце другої швидко посідає одна з мов Західної Європи, наприклад англійська [5]. До того ж він прогнозує, що третьою, а почасти все ж таки другою, в цих країнах залишиться російська мова. Серед причин такої ситуації дослідник називає: проживання на території зазначених країн етнічних росіян, географічне сусідство, що обумовлює міжнаціональні контакти та ін. До того ж учений робить припущення, що масовий білінгвізм в сучасних умовах приречений розвиватися, а мовна інтеграція прогресуватиме [5]. Слушно зауважує В. Ю. Михальченко, що „і для суспільства, і для індивіда комфортніше користуватися однією, переважно рідною мовою, засвоєною з дитинства, оскільки не потрібно докладати значних зусиль, як при вивченні другої і третьої мови” [4].

При багатомовності завжди взаємодіють дві протилежності – проблема ідентичності й проблема взаєморозуміння.

Проблема ідентичності полягає в прагненні в будь-якій ситуації користуватися рідною, найбільш „зручною” мовою. Тільки під час її вивчення задіяні обидві півкулі мозку. Якщо ж засвоєння мови відбувається після семирічного віку, то мовлення сприймається тільки однією – лівою півкулею. Зрозуміло, що мовна компетенція в такому випадку не може бути повною. Виняток становлять випадки, коли дитина виростає в інтернаціональній сім'ї і з народження чує дві мови. Однак дослідники, як наприклад Д. Едвардс [6], В. Алпатов [1], а також вітчизняні Ю. О. Жлуктенко, С. В. Семчинський, сходяться на думці, що навіть у такому випадку двомовність особистості не буде паритетною, одна з мов усе одно залишатиметься більш зручною для користування.

Проблема взаєморозуміння вирішується тільки за умов, коли всі учасники акту спілкування розуміють його найтонші нюанси (лінгвістичні, етнічні), саме таку комунікацію можна вважати успішною.

Однак хоч скільки було б сказано про переваги одномовності, сучасний світ невпинно схиляється до масового полілінгвізму. Це невід'ємна ознака часу, ознаменованого проривом в науці й техніці. Інформаційна революція, здійснена завдяки інтернету, зробила можливим

часткове знищення рамок часу і простору. В епоху світової глобалізації абсолютно легко здійснювати вплив на культуру, історію інших країн. Особливо яскраво зростання ролі інтернету в створенні потрібного впливу на масову свідомість можна було спостерігати протягом останніх років у зв'язку з проведенням так званих „політичних переворотів”, організованих іноземними політтехнологами в країнах Європи, Азії, Африки.

Глобалізація як процес зростаючого впливу факторів міжнародного значення (наприклад, тісних економічних і політичних зв'язків, культурного й інформаційного обміну) на соціальну дійсність окремих країн стає сьогодні невід'ємним фактом існування світової спільноти. Головна ідея цього явища полягає в тому, що значну кількість проблем неможливо оцінити адекватно й вивчити тільки на державному рівні, такі питання варто розглядати з погляду глобальних світових процесів [3]. Безумовно, що змінюються й рамки мовного функціонування. Багатомовність особистості нині визначається чи не як звичайна побутова необхідність. Достатньо згадати, що найпопулярніші інформаційні технології базуються на матеріалі англійської мови, а це робить необхідним її вивчення хоча б на рівні „користувача”. Однак, окрім налагодження міжетнічних зв'язків, глобалізація прискорює процеси зменшення ролі окремих мов, а почасти і їх повного зникнення. Звичайно, ці проблеми існували й раніше, однак глобальні світові процеси їх суттєво посилюють.

Так, із 6800 мов світу від половини до 90 % можуть зникнути вже до кінця ХХІ ст. З 230 мов Європи за цей проміжок часу буде втрачено 30 %. Із 1013 мов Америки 260 становлять мови індіанців Північної Америки, але 80 % цих мов більше не вивчають молоді покоління корінних американців. Із 1311 мов Австралії 268 становлять мови аборигенів. 90 % цих мов на межі вимирання. З 2058 мов Африки 54 вважають мертвими, а більше половини близькі до зникнення. Переважна частина з 2197 мов Азії входить до «групи ризику», якій загрожує можливість вимирання. Папуа Нова Гвінея – батьківщина 832 австронезійських мов, тільки дюжина з яких вивчена, а доля інших залишається невідомою [3].

За даними ЮНЕСКО, для стійкої передачі мови між поколіннями потрібно мати не менше 100 000 тисяч живих носіїв. Однак близько половини мов сучасного світу мають менше 2500 тисяч носіїв. Цілком слушною є думка В. Ю. Михальченко, що в сучасних умовах тільки англійці й американці можуть залишатися монолінгвами, усі інші просто приречені бути як мінімум двомовними [3]. Статистичні дані свідчать, що у світі англійською мовою користується понад 1 млрд. 100 мільйонів людей, однак рідною її вважає тільки чверть від зазначеної кількості [7].

Актуальні питання моно-, полі- та двомовності, а також проблема становлення мовної особистості в умовах білінгвізму, в останні десятиліття стають предметом багатьох наукових досліджень.

В українському мовознавстві ця проблема найбільш ґрунтовно досліджена в працях Л. Т. Масенко. Особливу увагу привертає видання 2011 року „Суржик: між мовою і язиком”, у якому здійснене детальне вивчення змішування мовних кодів, причин виникнення суржику, особливостей його функціонування.

Російський мовознавець С. Г. Ніколаєв визначає двомовність двох типів – соціальну (масову) й індивідуальну (літературну), наголошуючи, що жодну з них не можна розглядати окремо від іншої: в живому людському спілкуванні вони взаємопов'язані [5].

Результати двомовності засвідчені не тільки в усній комунікації, а й активно функціонують в літературному доробку українських та закордонних письменників. Заслужують на окрему увагу випадки вживання білінгвем у художньому тексті. Часто це іншомовні вкраплення, що перейшли від оказіонального статусу до узувального, оскільки відомі переважній більшості мовців. Це мовні одиниці на кшталт: *to be or not to be, who is who* та і ін.

Наприклад, у творчості Івана Франка:

А що кров не зможе змить,
Спалимо огнем то!
Лиш боротись значить жить...
Vivere momento!*

*лат. пам'ятай, що живеш

Термін „іншомовні вкраплення” був уперше використаний О. О. Леонтьєвим, а пізніше підтриманий і розвинений Л. П. Крисінім, який відрізняв вкраплення від запозичень та екзотизмів на основі того, що відмінність між цими лексичними класами «полягає в їх співвідношенні з системою мови, яка її використовує» [2:49].

Досить поширеним є використання в поетичних творах саме латинських білінгвем. Наприклад:

це місто – Господи – в траві по лікоть.
на білих вершників замало ліку.
тулитись крихтами на прю велику –
і міць колишеться в лимани рас.
чи стане голосу шаліти строго,
чи знову зважуся лише на стогін,
повіє приступом, і бухну в ноги.
altera pars* (Іван Андруссяк).
*лат. друга сторона
В ній щезне тіло, появиться дух,
Прозора стане явищ темна маса.
І будь ти людям не суддя, а друг,
І дзеркало, й обнова. Guarda e passa*.
(Іван Франко).

*лат. подивись і минай

Іншомовний компонент у наведених прикладах поданий у тій національній алфавітній системі, до якої належить. В такому випадку діє візуальний контраст алфавітів. Однак зафіксовані й випадки транслітерованих компонентів. Як, наприклад, у творі „Англійська балада” Ю. Позаяка:

<p>Миднайт. Лише байдужий мун Замок, Ай, самотні кроки. Лунко б'є холодні клоки Старовинний пендулум*. Сто століть і сірий стоун... Хто там ?!. Незнайомий гест?! Ноубоді... Тисне чест, Кодд віків проходить в боун... Знаю, скрізь тут ходить дес, Всі, хто був, пішли вже з нею, По таємнім, темнім вею Всі минули й зникли десь.</p>	<p>Ай'м елоун... Й тільки в найті Я скликаю їх усіх, Знову чути м'юзик, сміх, Мову благородних кнайтів! В їхнім колі я сміюсь, Тайми згадую лицарства, Глорію колишню царства Й лиш під морнінг схаменуць... Замовкають звуки струн, Проскакав зелений дофін, Час, коли я ляжу в кофін, Знає тільки пендулум. *пендулум - годинник з маятником</p>
--	--

Транслітерована білінгвема в подібних випадках працює в першу чергу на створення іронічного-комічного ефекту.

Російський лінгвіст С. Г. Ніколаєв виділяє такі розряди білінгвем у поетичних текстах:

1. Білінгвема – буква або набір букв іншомовного алфавіту. Найчастіше такі лінгвоелементи присутні в заголовках-присвятах. Наприклад, у віршах "Виступаєш ти чемно, порядно..." або "Будь здорова, моя мила..." І. Франка та „Ми далекі, чужі і окремі..." Є.Маланюка, які мають узагальнену присвяту „N.N”.

2. Білінгвема – іншомовне слово:

Тож чей не зводить нас надія,
Що всі підпишете: Fiat!
А встане завтра, через ніч
"Будяцька Посполита Річ"
(І. Франко).
Хвацький рубака Ізя-вихрест,
Натхнений руською тоской...
(Ю. Позаяк)

3. Білінгвема – іншомовне стійке або вільне поєднання слів. Сійке сполучення слів – це, як правило, паремійні або цитатні одиниці: фрагменти прислів'їв, приказок, ідіоми і т.п. Вони переважно надають висловлюванню переконливості, престижу. У більшості випадків їх сприймання не потребує глибоких знань мови-джерела. Такі одиниці легко піддаються оказіональній транслітерації.

Ave Caesar*, сліпучий серпне,
Августіший владарю літ!
(Є. Маланюк)

*лат. живи, Цезарю
Надоіло самовладно Львові панувати
Довелося volens nolens* конститущ'ю дати.
(І. Франко).

*лат. хочеш не хочеш
..ані військо незчисленне,
ані навіть те страшенне
смерті лезвіе студене
в казці, в казці nota bene
(І. Франко)

4. Білінгвема – іншомовний вислів, закінчене речення, що претендує на статус тексту. Такі вислови теж є переважно сталими висловлюваннями, однак поданими в повній початковій формі (прислів'я, приказки, крилаті фрази і т.д.):

Non Deus hominem sed homo Deum
Ex nihilo creavit*, – в сих словах
Лежить здобуток весь моєї праці,
Науки й думки (І. Франко).

* лат. Не Бог людину, а людина Бога з нічого створила
Се відчути, вчитатись в се треба,
Розчинитися еством в сім сенсі:
Illustrissimus Dominus Mazepa
Dux Cohortis Zaporozjiensis* (Є. Маланюк).

* лат. Преславний пан Мазепа, Вождь війська Запорозького

С. Г. Ніколаєв виділяє такі компоненти цілісного поетичного тексту: а) заголовок, б) епіграф, в) власне-текст: початок тексту і заключна частина [5]. Тому на окрему увагу заслуговують іншомовні заголовки як частини цілісного поетичного тексту. Наприклад, „Contra spem spero” Л. Українки, „Ars poetica” Є. Маланюка та ін.

Епіграф, хоч і є факультативним елементом тексту, відіграє важливу роль у вивченні твору з погляду мовознавчих аспектів, особливо, якщо це іншомовна цитата, що належить чужій комунікативній системі. Факт звертання до іншої мовної системи має суттєвий інформаційний вплив, оскільки передбачає більші межі знань, ніж ті, на яких базується власне-текст твору. Наприклад, у вірші „Серпень” Є. Маланюк подає як епіграф слова Р. М. Рільке „Herr, es ist Zeit!”, що в перекладі з німецької означає „Господи, пора!”. Саме цьому висловлюванню й підпорядкована ідея авторського тексту: „Час, Господи, на самоту й покору. Все про цей час нагадує...”.

Отже, дослідження особливостей змішування мовних кодів у творчості українських поетів є, безумовно, одним з важливих завдань соціолінгвістики на сучасному етапі її розвитку. Результати таких праць стануть важливим досягненням у вивченні особливостей міжмовної, міжтекстової, міжзнакової інтеграції; національно-мовної гомогенності/гетерогенності висловлювання (тексту).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алпатов В. М. 150 языков и политика : 1917-2000. Социолінгвістические проблемы СССР и постсоветского пространства / В. М. Алпатов. – М. : Крафт + ИВ РАН, 2000. – 224 с.
2. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1968. – 208 с.
3. Михальченко В. Ю. Национальные языки в эпоху глобализации: языки России и Монголии [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://journal.mosinyaz.com/page_39_34/

4. Михальченко В. Ю. Языковые проблемы Содружества Независимых Государств / В. Ю. Михальченко // Язык в контексте общественного развития. – М., 1994. – С. 9-28.
5. Николаев С. Г. Феноменология билингвизма в творчестве русских поэтов : дис... доктора филол. наук : спец. 10.02.19 – теория языка, 10.02.01 – русский язык [Электронный ресурс] / Николаев Сергей Георгиевич. – К., 2005. – Режим доступа: <http://31f.ru/dissertation/page,6,57-dissertaciya-fenomenologiya-bilingvizma-v-tvorchestve.html>
6. Edwards John. Multilingualism / John Edwards. – London – New York: Routledge, 1994.
7. Crystal D. English as a global language. – Cambridge. – 1977.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Кирилук – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лексикологія, ономастика, морфологія української мови, соціолінгвістика.